

יוני האיתן

כיצד הפיץ אברהם אבינו את תורתו? דרכו החינוכית על-פי מדרשי חז"ל

הקדמה

אברהם אבינו הוא אבי האמונה והמונותיאיזם. הוא היהודי הראשון שמגלה את קיומו של הקב"ה, לאחר דורות של שכחה. "קבלה בידינו", אומרת הגמרא, "שספר עבודה זרה של אברהם אבינו, ארבע מאות פרקים היה" (ע"ז, יד, ע"א). אין בידינו ספרו של אברהם אבינו, ולכן הרוצה ללמוד על דרכו החינוכית של אברהם, נזקק לדרכים עקיפות יותר.

כשמגיע אברהם לאמונתו, אין הוא מחזיק טובה לעצמו, אלא מפיץ את תורתו בין באי עולמו של הקב"ה. מהי הדרך החינוכית בה נוקט אברהם? ומתוך כך - מהי ההגות החינוכית, העומדת ביסוד דרכו? בשורות הבאות ננסה לחקור את דרכו של אברהם והגותו בחינוך. נראה שאברהם עבר תהליך של ניסוי ותעיה, עד שהגיע לדרך הרצויה לפניו ולפני אלוקים.

א. התורה מכסה וחז"ל מגלים

התורה אינה מספרת על ראשית דרכו של אברהם אבינו. היכרותנו עם אברהם מתחילה ברגע שמגיע אליו הציווי האלוקי לצאת מעברו: מארצו, ממולדתו ומבית אביו "ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך" (בראשית י"ב, א). בהמשך מבטיח ה' לאברם גדולות ונצורות: "זאעשך לגוי גדול, ואברכך, ואגדלה שמך...". מיהו אברם זה, שאליו פונה ה'?

כל אשר ידוע לנו מן הכתוב הוא, כי אברם הינו אחד מבניו של תרח, שם אשתו שרי והיא עקרה. אברם ושרי יוצאים בעקבות תרח מאור כשדים לארץ כנען, ומתעכבים בחרן.

על רקע סתמי ואנונימי זה פונה הקב"ה לאברם ובוחר בו להוליד "גוי גדול", שיתברכו בו כל משפחות האדמה. [א"י (ב), א] אף מגדיל וטוען כי הציווי "לך לך" קדם ליציאת תרח ומשפחתו מאור כשדים]. ואכן הרמב"ן (שם ב) שואל: "יהנה זאת הפרשה לא ביארה כל הענין. כי מה טעם שיאמר לו הקב"ה עזוב ארצך ואיטיבה עמך טובה שלא תהיה כמוהו בעולם, מבלי שיקדים שהיה אברהם עובד אלוקים או צדיק תמים...?" והמהר"ל מרחיב את השאלה, על יסוד השוואה לפסוקים קודמים: "יהקשה הר"ם ז"ל שתימה הוא שלא זכר הכתוב קודם זה שהיה אברהם צדיק - ולכך נתגלה עליו השכינה ונאמר לו 'לך לך מארצך' - כי בלא זה לא הגלה עליו השכינה... וכמו שתמצא בנח: ינח מצא חן עיני ה'" (ו', ח), ואח"כ כתוב 'אלה תולדות נח...' (ו', ט) " (נצח ישראל פי' יא).

את החסר משלימה התורה שבעל-פה. ספרות חז"ל כוללת מידע רב על שבעים וחמש השנים שעברו מלידת אברהם ועד שפונה אליו ה' בקריאה "לך לך". חז"ל גם מרחיבים את הידוע לנו מן הכתוב, אודות חייו של אברהם מגיל 75 ועד שנאסף אל אבותיו.

שתי הסוגיות העיקריות שנוגעות לתקופתו הראשונה של אברהם הן:

א. כיצד הגיע אברהם לאמונתו?

עיי' כליותיו (אדר"ן ל"ב, א), ועיי' מחקר מדעי-אסטרונומי או שלמד בשיבת שם ועבר (ספר הישר, נח) והידע עבר אליו בשלשלת הדורות. באיזה גיל התרחש המאורע או שלביו? בהיותו בן שלוש (נדרים לב, ע"א), בגיל 48 או 50 (פסיקתא רבתי כ"א, פא).

ב. כיצד הפיץ אברהם את דרכו?

לאחר שהגיע למונותיאיזם - באילו דרכים ניסה להשפיע על סביבתו? מאבק ומלחמה או שכנוע והשפעה מעשית.

בשורות הבאות נתמקד בחלק השני, וננסה לגלות שיטה במאמרי חז"ל, אודות הדרך בה הפיץ אברהם את אמונתו. כיוון שהיריעה קצרה מלהכיל את כל המדרשים אודות אברהם, מפנות ההערות למדרשים זהים, מקבילים או דומים, שלא היו חיוניים להבנת התהליך המתואר.

ב. תהליך הדרגתי בדרכו הפדגוגית של אברהם

חז"ל מתארים במדרשים רבים את פעולותיו החינוכיות של אברהם אבינו. אוסף המדרשים הוא לכאורה לקט ללא סדר מכוון, ועובדות שאין ביניהן קשר גלוי. אך מתוך עיון ומיון, ניתן ללמוד על תהליך של השתנות בדרכו החינוכית של אברהם אבינו.

1. השלב הראשון - שלב של מאבק עימותים וויכוחים

זמנו של שלב זה - בצעירותו של אברהם, בהיותו בבית אביו. לאחר שהבין שיש מנהיג לבירה, החל אברהם בנסיונות להפיץ את האמונה באל אחד:

"בית אביו של אברהם היו עושים צלמים ומוכרים בשוק. יום אחד הגיע לאברהם למכור, נתן לו תרח אביו קופות של אלוהות והושיבו בשוק. בא אליו אדם אחד ואמר לו: יש לך אלוה למכור? אמר לו אברהם: איזה אלוה אתה רוצה ליקח? אמר לו: אני גבור, תן לי אלוה גבור כמותי. נטל אברהם פסל אחד שהיה עומד למעלה מכולם וא"ל: תן את הדמים וטול לך את זה. א"ל: וכי אלוה זה גבור כמותי? א"ל אברהם: ריקא, עדיין אין אתה יודע משפט אלוהות? ... והלא שוטה שבעולם אתה! אלמלא לא היה אלוה זה גבור מכולם, לא היה יושב למעלה מכולם. אבל איני רוצה לדבר עמך כלום עד שתתן לי את הדמים... כשנפטר האיש להלך, א"ל אברהם: בן כמה שנים אתה? א"ל: בן שבעים שנה אני. א"ל אברהם: אוי לו לאותו האיש שהוא בן שבעים ומשתחוה לזה שנעשה היום! מיד השליך האיש אותו אלוה לתוך קופתו של אברהם וחזר ונטל מאברהם את דמיו, נסתלק והלך לו" (תדב"א זוטא כ"ה, ו).

אברהם לועג לעובדי האלילים, ובדבריו הציניים - מציגם באור מוחך. את בן שיחו מכנה אברהם "ריקא", "שוטה שבעולם", והוא לועג לבורותו ונד למצב האבסורדי שבו האיש מעמיד עצמו. אכן, מדרש רבה (ברא' ל"ח, יג) מספר מעשה זה בקצרה, ומסיים: "והיה מתבייש [הקונה] והולך לו".

"באותה שעה נטל אברהם את כל האלוהות והלך והביא אותם אצל תרח אביו. אמרו לו שאר בניו לתרח אביהם: אברהם זה אינו יכול למכור אלוהות, בואו ונעשנו כומר" (תדב"א"ז שם ח).

מובן שפתרון זה הוא אבסורדי לחלוטין! אולי ניתן לומר שאברהם אינו מתאים להיות סוחר, במובן זה של "יפוי" העובדות, שיפוצן וטשטושן, על מנת שיתאימו לנורמות.

מ"ר (שם) ממשיך ומספר:

"באה אשה אחת טוענת בידה קערת סולת. אמרה לו: הילך והקרב לפניהם, עמד ונטל מקל בידו ושבר כל הפסילים, ונתן את המקל ביד הגדול שבהם".

אברהם מייחס את מעשה השבירה לפסל.

"אמר לו [תרח]: מה אתה מצחק ומלעיג עלי, כלום יכולים הם?
א"ל: ולא? ישמעו אזוניך מה שפיך אומר..."

ואברהם לא מלגלג בלבד:

"הבה נבנה לנו עיר' (ברא' י"א, מד)... עבר אברהם בן תרח וראה אותם בונים את העיר ואת המגדל, והלעיג בם וקללם בשם אלוקי שנא' 'בלע פלג לשונם' (תהלים נ"ה), ומאסו את דבריו כאבן מושלכת ע"ג קרקע" (פרקי דרי אליעזר כ"ד, א, בגרסת הילק"ש)¹.

אברהם נקרא פה עדיין בן תרח (בן 48 היה בהפלגה, עפ"י סדר עולם פי א), ודרכו היא דרך של מאבק. אברהם לוחם במוסכמות ויוצא נגד העבודה הזרה.

"בעבר הנהר ישבו אבותיכם, תרח אבי אברהם ואבי נחור..." (יהושע כ"ד, ב).
"ולכאורה תמוה למה התחיל לייחס אותנו אל תרח, ולא מאברהם כרגיל. אלא משום שגדולת אברהם התחילה ע"י שהיה בן תרח, וראה את כל העיז שלהם - ונמאס בעיניו מאד מאד. וענין זה היה לדחיפה חזקה מאד להעלותו מעלה מעלה. הכלל, כי אדם לומד מן ההיפך, ובהתחזקותו לעבודת ה', הנה ראיית ההיפך קובעת את האמת בלבבו עמוק מאד" (מכתב מאלהו ח"ג עמ' 349).

אברהם מתחיל את דרכו תוך מאיסה "מאד מאד" בתרבות הקיימת ונקיטת אמצעים קיצוניים נגדה: "אברהם אבינו שהיה עומד ופיגר [הרס] את כל עבודת אלילים בעולם..." (תדבא"י ב, י).

גם נגד השילטון יוצא אברהם בן תרח:

"נטלו תרח ומסרו לנמרוד, אמר לו נמרוד לאברהם: אתה הוא אברהם בן תרח? א"ל: הן. א"ל: וכי אין אתה יודע, שאני אדון כל המעשים והחמה והלבנה והכוכבים והמזלות, ובני אדם מלפני יוצאים כולם - ואתה למה אבדת את יראתי?..."

אמר לו אברהם: מנהגו של עולם כך הוא, שמיום שנברא העולם ועד עכשיו החמה יוצאת במזרח ושוקעת במערב; למחר תהא מצוה את החמה שתצא במערב ותשקע במזרח, ואני מעיד בך שאדון העולם אתה..."

באותה שעה הניח אותו רשע נמרוד ידו על זקנו והיה מתמה בלבו. ואמר לו אברהם: אל תתמה בלבך, לא אדון העולם אתה, בנו של כוש אתה. ואם אדון העולם אתה, למה לא הצלת את אביך מן המיתה? כך אתה לא תוכל להנצל מן המיתה" (תדבא"י כ"ה, ח).

המדרש מתאר את המבוכה והבלבול של המתווכח עם אברהם. אך במקרה זה היה הכוח נתון בידינו של נמרוד: "מיד קרא נמרוד לתרח ואמר לו: מה יהא דינו של אברהם בנך, זה שאיבד אלוהות שלי? אין דינו אלא שריפה" (שם).

1. עייז יט, ע"א.

גם כעת אברהם אינו נכנע. הוא מוסיף להיאבק ולהתווכח, ומציג את נמרוד ודעותיו באור מגוחך:

"חזר ואמר לו [נמרוד, המנסה להגיע לפשרה] לאברהם: ...בא נשתחוה לאש. א"ל אברהם: נשתחוה למים שמכבים האש. א"ל נמרוד: נשתחוה למים. א"ל: אם כן נשתחוה לענן שטעון מים. א"ל: נשתחוה לענן. א"ל: אם כן נשתחוה לרוח שמפזר הענן. א"ל: נשתחוה לרוח. א"ל: ונשתחוה לבן אדם שסובל הרוח...". (בי"ר ל"ח, יג, תרגום).

"אשר לא נשא לשוא נפשו" – זה נפשו של נמרוד (בי"ר נ"ט, ה). רד"ל: "ששאלו נמרוד לאן נסגוד וכי, ולא נשא אברהם לשוא נפשו של נמרוד להשיבו שווא נתעה, רק אמר לו אמרי אמת".

"אמר לו נמרוד: אתה משיאני בדברים – אני איני משתחוה אלא לאור. הרי אני משליכך בתוכו, ויבוא אלוה שאתה משתחוה לו ויצילך הימנו" (בי"ר ל"ח, שם)².
"כפתוהו ועקדוהו לאברהם, והניחוהו ע"ג הארץ והקיפו לו עצים מארבע רוחותיו... ועד אותה שעה לא הכיר תרח את בוראו. מדי באו שכניו אנשי עירו וטפחו לו על ראשו. אמרו לו: בושתי בושתי גדולה וכלימה! בן שהיית אומר עליו שהוא יורש העולם הזה והעוה"ב – שרפו נמרוד באש!
מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה וירד והצילו. אמר תרח בלבו: שמא יעמדו ויהרגו את בני – מיד עמד ויצא משם עם בנו, שנאמר: 'ויקח תרח את אברהם בנו... ויצאו אתם מאור כשדים... ויבואו עד חרן וישבו שם'". (ברא' י"א, לא) (תדכא"ז שם).

2. השלב השני - עשיית צדקה וחסד

כאן, בחרן, משתנה גישתו של אברהם מקצה לקצה. כשהוא כבר אינו נקרא "בן תרח", וכשיש לו כבר בית משלו, מתחיל השלב הבא בחייו^א.

מדוע השתנתה גישתו של אברהם אבינו?

מדרש שוח"ט (ל"ז, א) מספר שאברהם למד לשנות דרכו ממעשי נח:

א. "כיוון שהכיר וידע, התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוד דין עמהם... ושבר הצלמים... כיוון שגבר עליהם בראיותיו, ביקש המלך להורגו, ונעשה לו נס ויצא לחרן. והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם, ולהודיעם שיש שם אלוה אחד... והיה מהלך וקורא... עד שהגיע לארץ כנען..." (הל' עבודת כוכבים פ"א). הרמב"ם רואה את פעילותו של אברהם אבינו בחרן כהתחלה, כדרך חדשה.

2. סנהדרין צג, ע"ב; פסחים ק"ח, ע"ב.

"אלולא שקנא אברהם [קנאת סופרים!], לא היה קונה שמים וארץ. ואימתי קנא? שאמר למלכי צדק [הוא שם]: כיצד יצאתם מן התיבה? אמר לו: בצדקה שהיינו עושים שם. א"ל: וכי מה צדקה היה לכם לעשות בתיבה, וכי עניים היו שם? א"ל: על הבהמה ועל החיה והעוף. אותה שעה אמר אברהם: ומה אלולא שעשו צדקה עם בהמה וחיה ועוף לא היו יוצאים, וכיון שעשו צדקה יצאו – ואני אם אעשה צדקה עם בני אדם על אחת כמה וכמה?²"

עשיית חסדים

"ואת הנפש אשר עשו בחרן" – מלמד שהיה א"א מכניס בני אדם לביתו ומאכילם ומשקם ומאהיבם ומקרבם ומגיירם ומכניסם תחת כנפי השכינה" (ב"ר פ"ד, ד)³. "אברהם אבינו עשה ביתו בית קבל [מנגד] לחרן, וכל מי שהיה נכנס ויוצא מביתו, היה מקבלו ומאכילו ומשקהו ואומר להם: אמרו 'אלוקי אברהם אחד הוא בעולם'" (פד"א כ"ה, א).

כאן דרכו של אברהם שונה לגמרי. במקום ללגלג על הבריות ולמתוח עליהם בקורת – הוא מכניסם לביתו, עוזר להם, מאהיבם ומקרבם לתורה. אברהם משפיע על סביבתו אהבה ונתינה, גשמית ורוחנית. "וכן מצינו בא"א שקודם שנתגלה לו השי"ת בחרן, כבר הגיע מעצמו לשלימות החסד, כמו שכתוב 'את הנפש אשר עשו בחרן [שתרגומא] ינפשתא דשעבידו לאורייתא בחרן'" (מכתב מאליהו ח"ב, עמ' 162). מסתבר, אם כן, כי במשך הזמן חל שינוי ביחסו של אברהם לחברה שבה חי. כעת מקבל שמו של אברהם משמעות: אב(א)רם=פטרונו של ארם.

"מאבק" בדרך אחרת

אברהם לא נסוג ממאבקו בעבודה הזרה ובתרבות הפסולה, הוא רק משנה את דרך המאבק. ודרכו החדשה היא היא התשובה האמיתית לטועים ולנמרוד בראשם:

"רשע עושה פעולת שקר, וזורע צדקה שכר אמת' (משלי י"א). 'רשע...' – זה נמרוד הרשע, שהיה עושה צלמים ומטעה הבריות, שנמשלה ע"ז לשקר. 'וזורע...' – זה אברהם שזרע צדקה והיה מאכיל עוברים ושבים, שנא': 'ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם' (ברא', כ"א). לאחר שהיה מאכילן ומשקן היו מברכין אותו, ואמר להם: לי אתם מברכין? ברכו לבעה"ב שנותן לכל הבריות אוכל ומשקה ונותן בהם רוח... והיה מלמדם ברכות וצדקות. הוא שאמר הכתוב 'ואת הנפש אשר עשו בחרן'..." (תנחומא לך לך, י"ב).

ב. בי"ר ט', ז: "...וכי יצר הרע טוב מאד? אתמהא! אלא שאילולי יצר הרע לא בנה אדם בית... וכן שלמה אומר כי היא קנאת איש מרעהו' (קהלת ד'). פירוש מהרז"ו: עיין מדרש תהילים מזמור ל"ז ותמצא נחת, שגודל צדקת אברהם – עיי' קנאה בא לו.

3. בי"ר ל"ט, יד.

התפתחות העולם

ואכן, השינוי מצידו של אברהם גורר התפתחות דרמטית בהשפעתו על העולם: "שני אלפים תורה מאימתי? אם תאמר ממתן תורה - החשבון לא עולה. אלא מ"זאת הנפש אשר עשו בחרן" וקבלה בידינו שאברהם בעת ההיא, בן 52 היה" (ע"ז ט, ע"א בתרגום חופשי).

חז"ל מתייחסים לפסי "ואת הנפש..." כנקודת המעבר מ-2000 שנות תורה ל-2000 שנות תורה! כשהחל אברהם להאזיב את התורה, וללמדה בדרכי נעם - אז, ורק אז החלה התורה להתפשט בעולם. ובזכות הנהגתו זו נגלה עליו הקב"ה:

"אמר לו הקב"ה: אברהם, אהבת לצדק בריות ושנאת מלחיבן - ע"כ משחך אלוקים אלוקים שמן ששון מחברך. מנח ועד אצלך עשרה דורות, ומכולך לא דברתי עם אחד מהם אלא עמך" (בי"ר ל"ט).

הצורך בשינוי המקום

אך עדיין קיימת סכנה של השפעת מכירי אברהם בחרן (שלפי מפרשים אחדים היא מולדתו):

"ויהי כאשר התעו אותי אלוקים מבית אבי' - א"ר חנין: ...בשעה שבקשו אוה"ע להזדווג לי [להלחם בי] עד שאני בבית אבא - נתקיים עלי הקב"ה [והצילני]. ובשעה שביקשו אוה"ע להתעות אותי [חרן] - נגלה עלי הקב"ה ואמר לי: 'לך לך'" (בי"ר נ"ב, יא).

3. השלב השלישי - אבהות לכל הבריות

אברהם עוד לא הגיע לפסגה! שלב נוסף עומד לפניו. כעת מתערב הבורא, אלוקי אברהם, ומדריך אותו כיצד להפיץ את דרכו בעולם כולו (ומעמד זה מיוחד הוא לארץ ישראל דווקא):

תפקידו החדש של אברהם - אב העולם

"בשעה שא"ל הקב"ה לאברהם 'לך לך מארצך וממולדתך' למה היה דומה? לצלוחית של פוליטון שהיתה מוקפת צמיד פתיל ומונחת בזוית ולא היה ריחה נודף, כיון שנטלטלה ממקומה היה ריחה נודף; אף כך אמר הקב"ה לאברהם: אברהם, הרבה מעשים טובים יש לך, טלטל עצמך ממקום למקום ושמן מתגדל בעולמי" (שהש"ר א', ג).

אין זה מספיק עוד להנחות ולהדריך את הסביבה המצומצמת: "ולא יקרא עוד את שמך אברם, והיה שמך אברהם - כי אב המון גויים נתתיך" (ברא' י"ז, ה). אב(א)רם הופך לאב המון: "אברם הוא אברהם" (דהי"ט א', כז) בתחילה נעשה אב לארם. ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו" (ברכות יג, ע"א)⁴.

אבהות ואהבה במקום דין

אברהם הוא אב - רחום וחנון, "רחמן שבאבות" (פסיקתא דר"כ ט', כז), היודע שאי אפשר לנהוג בעולם עפ"י מידת הדין והמשפט.

"השופט כל הארץ לא יעשה משפט" - אם עולם אתה מבקש אין דין. ואם דין אתה מבקש לית עולם" (בי"ר מ"ט, ט). גדולתו של השופט היא ביכולתו להמנע ממשפט! כך נוהג אברהם במישור הפרטי: "בזמן ששני בעלי דינין באים לפני אברהם לדין, ואמר אחד על חברו: זה חייב לי מנה, היה א"א מוציא מנה משלו ונותן לו, ואומר להם סדרו דיניכם..." (אדר"י ל"ב, א). וכך מנהגו של אברהם גם ביחס לעולם כולו. כחלק מתפקידו כאב האנושות, דואג אברהם לכולה, אף אם פוגעת בקשתו במידת הדין: "כרחם אב על בנים" (תהלים ק"ג, יג) - זה אברהם שבקש רחמים על הסדומיים" (שוח"י ק"ג, יד).

"ולכאורה צריך ביאור, הרי אם ישארו בחיים, הלא יסיפו לחטוא עוד יותר, וא"כ ביקש מה שנראה כחילול כבודו ית'. אבל הענין הוא שתפילתו של א"א ע"ה נבעה מחסד טהור... להנחיל להם חיים, ויהיה מצבם אפילו בבחינה גרועה מאוד, כי כל אשר יחובר לחיים יש תקוה..." (מכתב מאליהו ח"ב, עמ' 181)⁵. אברהם מכונה "עין משפט" "גלגל עינו של עולם, עין שכיבתה מידת הדין בעולם" (בי"ר מ"ב, ג)⁶. ומסביר "מתנות כהונה": "גלגל: שהאיר עיני כל העולם בענין אמונה. "עין משפט": "עין שכבשה המשפט והדין". כלומר, ע"י כיבוש המשפט והדין, מאיר אברהם את עיני כל העולם באמונה!

אברהם נוקט כעת בגישה של פטרוניות ונתינה - לכל העולם: "אברהם שהחסד מתגלגל בעולם בשבילו" (בי"ר, ס', ב). "מי העיר ממזרח צדק" (ישעיה מ"א). א"ד ראובן: צדקה היתה צווחת ואומרת: אם אין אברהם, אין מי יעשה אותי" (שם מ"ג, ג). "יראת ה' שבאברהם - בטובת נפש ונדבת לב" (בתי מדרשות מדרש שלושה וארבעה א', לח), וכינויו - נדיב (סוכה מט, ע"ב).

אברהם מהווה מקור של עושר, ברכה ורפואה לעולם (בי"ר ל"ט, יא), והוא משמש מליץ יושר לאנושות: "וה'פקד את שרה", משל למלך שהיה לו אוהב והיה מחבבו יותר מדי, וכל מה שהיה אוהבו שואל ממנו, היה עושה. כיון שהיו הכל יודעים כן - כל מי שהיה מבקש שררה היה בא אצלו, והוא מבקש לו מן המלך, והמלך עושה לו חפצו. ולאותו אוהב לא נתן שררה..." (תנחומא בובר, וירא לו)⁷.

4. תדא"י כ"ה, ה.

5. בי"ר מ"ט, יג.

6. כתובות ה, ע"ב; תדא"ר ה', יא; תדא"י א', ז.

7. בייק צב, ע"ב.

אברהם דואג לאחרים יותר מאשר לעצמו, וכן נותן הוא מעבר לצרכי המקבל (אבות דר"נ ז'), ואף למי שלא נזקק לכך (במ"ר ל"ד, ח).

מעשיו של אברהם

א. **אברהם נודד וביתו פתוח:** אברהם הולך ונודד, "הלך ונסוע" (י"ב, ט). רש"י: "יושב כלן חודש או יותר ונוסע משם ונוטה אוכלו צמקוס אחר" (שם). ואוהל מיוחד היה נוטה: "א"ר אבהו: אוהל פלן של א"א מפולש היה" (ב"ר מ"ח, ט). רש"י: "כדי שיראה מכאן ומכאן העוזרים והשצים, וכיוצא דגרסינן: ציחו פתוח לרווחה סיב".

ב. **אברהם "רוזף" אחר עוברים ושבים:** מטרתו של אברהם היא לפגוש עוברי דרכים רבים ככל האפשר, כדי לגמול להם חסד וללמדם יראת ה'. לכן לאחר חורבן סדום: "ויסע משם אברהם ארצה הנגב" (כ', א) - לפי שחרב מקומה של סדום, פסקו העוברים והשבים. אמר: מה אני מפסיק צדקה מבית? הלך ונטה לו אוהל בגרר" (ב"ר נ"ב, א).

וכשמצוה אותו הקב"ה על המילה, מהסס אברהם. "אמר: עד שלא מלתי היו העוברים והשבים באים אצלי. תאמר משמלתי אינן באים אצלי" (ב"ר מ"ז, ז). ואברהם אף מרחיק לכת ושואל את רעיו: "בשעה שאמר לו הקב"ה למול, הלך ונמלך בג' אוהביו (!)... א"ל ממרא: ולא עמד לך אלוקיך בכבשן האש, ברעבון ובמלכים - והדבר הזה שהוא אומר לך למול אין אתה שומע"? (ב"ר מ"ב, ח).

גם הנימה שבתשובת הקב"ה נשמעת כתוכחה מסויימת: "א"ל הקב"ה: אברהם, דיך שאני אלוקיך, דיך שאני פטרונוך. ולא לך עצמך, אלא דיי לעולמי שאני פטרונוך" (ב"ר מ"ו, ג). גם ממרא אומר: אל תשכח שזהו האל שרוצה בחסדך. אם גוזר הוא גזירה שאינך מבין - אין להרהר אחריה.

אברהם מקבל ונימול אך ממשיך ו"רוזף" אחר לקוחותיו:

"וירא אליו ה'... כחום היום' מהו 'כחום היום'? א"ר חמא בר חנינא: אותו היום יום שלישי למילה של אברהם היה ובא הקב"ה לשאול באברהם. הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה, כדי שלא יטריח אותו צדיק באורחים, שלח אברהם את אליעזר שיצא לחוץ, יצא ולא מצא. אמר אברהם: איני מאמינך, זהו שאומרים הבריות: אין אמונה בעבדים. יצא הוא בעצמו" (ב"ר פו, ע"ב).

ואברהם עצמו מודה לבסוף שהברית לא פגעה בהכנסת האורחים, אלא להיפך - "אמר אברהם: אחר שמלתי עצמי הרבה גרים באו להדבק בזאת הברית" (ב"ר מ"ח, ב)⁸.

ג. **אברהם מעורב בחברה:** גם בשלב השלישי שבחיי אברהם, הוא נאבק ולוחם. אך אין הוא נלחם כנגד החברה, אלא כנציגה - מול היושב במשפט או בתוכה - עם לוט, מול אויביו.

אברהם מעורב בחברה האנושית, ומהווה חלק בלתי נפרד ממנה. ואמנם הוא

8. בתי מדי מדרש ילמדנו וירא ח.

מכונה "איתן האזרחי" לפי חז"ל (בי"ב טו, ע"א) - בניגוד לגר המנוכר והזר, אברהם הוא "אזרחי" בין תושבי הארץ. אף את מי שרב עמו - רואה אברהם כאחיו: "וישמע אברהם כי נשבה אחיו - וכי אחיו היה? אלא ענותנותו של אברהם. אחרי אותה מריבה, דכת' 'זיהי ריב בין רועי אברהם לרועי לוט...' - קורא אותו אחיו, דכת' 'כי אנשים אחים אנחנו'" (מדרש ילמדנו, לך לך י).

ד. מתוך האהבה ומעורבות, אברהם מחנך סביבתו:

"כי ידעתיו למען אשר יצוה את ביתו... צדקה ומשפט". ר' עזריה בשם ר": מתחילה צדקה ולבסוף משפט. הא כיצד? אברהם היה מקבל את העוברים ואת השבים. משהיו אוכלים ושותים א"ל: ברכו. אמרו לו: מה נאמר? א"ל: אמרו ברוך אל עולם שאכלנו משלו. אם מקבל עליו ומברך - היה אוכל ושותה והולך. ואם לא - היה מקבל עליו ומברך [בכל מקרה. כיצד?] א"ל [אברהם]: שלם מה שאכלת [ופירט לו מחירם העצום של המאכלים במדבר], ומשהיה רואה את הצרה שהיתה באה עליו, היה אומר ברוך אל עליון שאכלנו משלו. הה"ד לכתחילה צדקה ולבסוף משפט" (ב"ר מ"ט, ד)9.

אברהם מקדים נתינה וחסד, ומתוכם נובע החינוך והמוסר. ואכן, אפילו התוכחה והמוסר שמלמד אברהם את בני שיחו, נובעים מתוך רגש אחריות ואהבה: "והוכיח אברהם את אבימלך" - כל אהבה שאין עמה תוכחה, אינה אהבה. כל שלום שאין עמה תוכחה, אינה שלום" (ב"ר נ"ד, ג).

אברהם עומד בראש "ישיבה" (יומא כח, ע"ב) ומלמד את חניכיו (ברא' י"ד, יד) - 318 במספר בעלי חניכתו, ששם אברהם כשמו (ב"ר מ"ג, ב). אפילו מבניהם של סדום למדו אצלו: "וישב את כל הרכוש" - ר' יודן אומר: אנשים ונשים השיב, וטף לא החזיר. עמדו ונתגייירו, וגדרו ערות אבותיהם" (שם ד).

"בירור ענין זה נודע לנו ממאמר השי"ת (ברא' י"ח): כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' וגוי [ידעתיו, פי רשיי, לשון חיבה] הורה בזה כי נפלאות אהבת ה' לאברהם אע"ה על שלימד דעת את העם וקירבם לעבודתו, והיא שעמדה לו יותר מכל מעשה הטוב וזכות הנפש אשר היה לו לעצמו. כי באמת גם לפניו היו יחידי סגולה אשר ידעו את ה' ודעת דרכיו יחפצו ובאהבתו ישגו תמיד. מי לנו גדול מחנוך אשר מעולם תשוקתו ודבקתו בה'... חדל מהיות אדם ונתעלה להיות כאחד מצבא מרום... ולא מצינו באברהם אע"ה שנזכר עפרוריותו כל כך - אך לא מצד פחיתות וחסרון נפשו... כי אם אע"ה היה עושה כאשר עשה חנוך להתבודד עצמו מחברת בני אדם. התעלה גם הוא להיות ממלאכי אל, ואשר לא עשה כן, הוא כי התבונן בחכמתו כי לא באלה חפץ ה' שישלים האדם את נפשו לבד, ואת אנשי דורו ישאיר אחריו תרבות אנשים חטאים ומכעסי ה', כמקרה אשר קרה לדורו של חנוך ודור המבול... כי מה יתן ומה יוסיף האדם אם יוסיף מלאך אחד על אלפי

9. זוהר ח"א רסד, ע"ב; סוטה י, ע"ב; תדא"ז כ"ה ג.

רבבות מלאכי מעלה... כי מידת הבדידות באמת תועלת גדול לזיכוך הנפש, ומידה זו היא עצמיית להחכם השלם, אך חפץ הבריאה תתחייב להתלבש מידה זו ולכסותה במידת ההתחברות בחברת בני אדם בסבר פנים יפות, שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו, כי עיני יוכל ליקח נפשות בחכמתו להטיב דרכם ולהשיבם אל ה'... ויען כי זכה אאע"ה למידה זו טרם צויה הי עליה, רק משכלו ומדעתו עמד בראש כל חוצות, בנה מזבחות וקרא בשם ה', העמיד תלמידים הרבה, את הנפש אשר עשה בחרו, לכן לו יאות להקרא אוהבו של המלך ית"ש" (חת"ס, הקדמה הנקראת "פיתוחי חותם" לחלק יו"ד).

ה. תגובות הסביבה

כיוון שדרכו של אברהם השתנתה מאז אור כשדים, גם התגובה מצד סביבתו עברה שינוי (כמובן - במקביל להבטחת ה' על הדבר): "בארץ הנבחרת... יגדל שמו ויתברכו בו הגויים ההם. לא כאשר עשו עמו באור כשדים, שהיו מבזין ומקללים אותו, ושמו אותו בבור או בכבשן האש" (רמב"ן ברא' י"ב, ב). אוה"ע מעריכות את אברהם:

"אל עמק שוה... - בשם ר' שמואל בר נחמן אמרו: ששם השוה כל הגוים וקצצו ארזים ועשו בימה גדולה והושיבו אותו בתוכה למעלה. והיו מקלסין לפניו ואומרים לו: שמענו אדוני, נשיא אלוקים' וגו'. אמרו לו: מלוך אתה עלינו, נשיא אתה עלינו, אלוה אתה עלינו!" (ב"ר מ"ב, ה)¹⁰.

"מנין לנוטריקון מן התורה? שנא' 'כי אב המון גוים נתתיך' - אב נתתיך באומות, בחור נתתיך באומות, המון חביב... מלך... נאמן נתתיך באומות" (שבת קה, ע"א).

ומתוך כך מעריכות האומות גם את דרכו של אברהם:

"נקבצו עליהן [על אברהם ושרה] כל באי העולם, ואמרו: מה טיבן שבאו כל אותן מעשים על ידכם? מיד ישב אברהם וסיפר להם כל מה שהיה לו בעולם מאור כשדים ועד אותה שעה... וכיון ששמעו ממנו דברי תורה - המלכוהו עליהם" (תדא"ר ו', א).

בסוף דרכו, אברהם הוא מנהיג העולם, קברניט הספינה: "א"ר חנן בר רבא, אמר רב: אותו היום שנפטר א"א מן העולם עמדו כל גדולי אוה"ע בשורה ואמרו: אוי לו לעולם שאבד מנהיגו! ואוי לה לספינה שאבד קברניטה!" (ב"ב צא, ע"א).

- לסיכום: אברהם הוא אחד מארבעה ש"יצא להם מוניטין בעולם (ב"ר ל"ט, יא):
1. התקינו להם מטבע יוצא בעולם, מגודל חשיבותם ויהירותם (מהרז"ו).
 2. רבים מבני העמים נספחו להם לאחוז בדרכם ובדתם (יפה תואר).

ג. נאמר בשם החתם סופר: חסד גדול עשה השי"ת עם אאע"ה, ששמרו שלא יפסיד ממדרגתו הגבוהה ע"י התערבו עם המון שעשה חסד עמהם" (מכתב מאלהו ח"א, עמ' 221).

10. סוטה י, ע"א; תנחומא וירא ה.

ד. אברהם ממליך את הקב"ה על העולם

כך ממליך אברהם את הקב"ה על העולם כולו:

"עד שלא בא א"א לעולם, כביכול לא היה הקב"ה מלך אלא על השמים בלבד, שנא' ה' אלוקי השמים אשר לקחני, אבל משבא אבינו אברהם לעולם המליכו על השמים ועל הארץ, כענין שנאמר: 'ואשביעך בה' אלוקי השמים ואלוקי הארץ" (ספרי שיג).

"ויקרא שם בשם ה' אל עולם' - אמר ריש לקיש: אל תקרי 'ויקרא' אלא 'ויקריא'. מלמד שהקריא א"א שמו של הקב"ה בפי כל עובר ושב. כיצד? לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו... " (סוטה י, ע"ב).

לסיכום מדרשי חז"ל על אברהם אבינו:

"לא נתקרב אברהם להקב"ה ביום אחד או בזמן אחד, אלא מעשיו הקריבו אותו בכל יום דרגא. ולזה 'בא בימים' (ברא' כ"ד, א) - עם אותן הימים" (זוהר ח"א, קכ"ט). אברהם אבינו החל דרכו בגיל שלוש, ובתהליך מתמיד והדרגתי למד להתהלך לפני הקב"ה ולהיות תמים = שלם.

בתחילה סבר אבינו כי יש להלחם בדיעות הקיימות, לנתצן ולנפצן. אך אח"כ הבין כי דרך ה' היא דרך השפעה חיובית. אברהם אבינו הקרין על האנושות מטובו והשפיע עליה מחסדו, וכך הפיץ את אור האמונה בעולם. את חייו של אברהם מסכם תדב"א (י"א, ד):

"ומנין שצדיקים תחילתן מריבה ובסופן שמחה? אברהם היתה לו מריבה בילדותו, ובסופו שמחה..."

בבית אברהם	רב עם העולם
אח"כ	אב לארם
ולבסוף	אב לעולם

אך לעולם אינו מתערב לגמרי בעולם, לעולם איננו חלק מן ההמון. "לאברהם העברי" - ר' יהודה היה אומר: כל העולם כולו מעבר אחד הוא מעבר אחד" (ב"ר, מ"ב, ח). בתחילה הוא "מעבר" - מנגד, לעומת. ואח"כ "מעבר" - לפני, בראש.

4. סיכום דרכו החינוכית של אברהם אבינו

נוכחנו לראות כי חז"ל מייחסים לאברהם בראשית דרכו הליכה בדרך של ניסוי ותעיה, עד שלבסוף עבר אברהם משלב המרד לשלב הפטרונות, של היותו אב לאנושות. מדרש תהלים מספר לנו כי אברהם נעזר בנסיונו של שם ומתוך קנאת סופרים הבין כי הקב"ה חפץ בדרך אחרת מזו שבה נקט. מהן הנקודות המאפיינות את דרכו של אברהם אבינו, שאליהן הגיע בשלב האחרון?

א. המוקד: אלוקים

אברהם חיפש את האמת המוחלטת, העליונה. כך הגיע אברהם אל האלוקות, ומתוך האלוקות - ודווקא מתוכה - הגיע אברהם לאדם. "ואהבת לרעך כמוך" - ר' עקיבא אומר: זה כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר: 'זה ספר תולדות האדם... בדמות אלוקים ברא אותו' - זה כלל גדול מזה" (ירושלמי, נדרים פ"ט, הי"ד).

אברהם מכבד את אלוקים, ולכן מכבד את כל מה שברא אלוקים ובמיוחד את האדם שנברא בצלם. אברהם אינו אדם הומני, אלא מאמין! אברהם, איש החסד והאהבה, הלך בעקבות צו אלוקי לעקוד את בנו יחידו אשר אהב! מעשה זה סותר לחלוטין את כל הערכים שאליהם הגיע וחינך. אך אברהם ציית בלב שלם, כי על פי הבנתו של אבינו - הרצון האלוקי הוא העיקר, הוא הראשית והוא התכלית.

ב. הגדרת הטוב

כל מחנך, רוצה להוביל את המתחנך ליעד מוגדר - למטרה שיש לשאוף אליה (ואולי אף להגיע). האידיאל העליון לפי אברהם הוא הדבקות באלוקים. אברהם הפיץ את האמונה באל אחד, ואת ההשלכות המעשיות (והחברתיות) של אמונה זו. אברהם אינו מסתפק בידיעה או אף הכרה של מציאות האל, אלא מדריך את שומעיו כיצד להתקרב אל אלוקיו:

"לאחר שאכלו ושתו - עמדו לברכו. אמר להם וכי משלי אכלתם? הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם" (סוטה י, ע"א).

לא די בהתודעות לאלוקים - יש להכיר את הדרך לדבקה בו ולהשתמש בה: דרך שכלית אפשר להגיע ע"י התנצחות, וויכוחים, אך לאמונה אי אפשר להגיע כך. על מנת לקרב לאמונה יש לנקוט בדרך של אהבה וכבוד: "אוהב את הבריות ומקרבן לתורה" וכשהתרומם אברהם ממדרגת השכל והגיע למדרגת האמונה, שינה את דרכו ממאבק - לפטרונות וחסד.

ג. יסוד החינוך

על מה מבסס המחנך את השפעתו? באילו צדדים של האדם הוא רואה את בסיס החינוך? בכל אדם טמון גרעין חיובי. אברהם אף מבקש רחמים על אנשי סדום מתוך אמונה בכוח הטוב, שיאפשר להם לשוב בתשובה. מצד שני, "אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז', כ) - לכל אחד חסרונות ופגמים. חינוך לא יכול להבנות רק על שלילת הקיים, אלא על הבנת חסרונו של הלומד ועל צורך בשינוי ותיקון - או על הדגשת הצדדים החיוביים של הלומד ושימוש בהם כקריש קפיצה להתקדמותו ולהיותו 'טוב יותר'.

בתחילה בנה אברהם את חינוכו על שלילת הקיים. מטרתו הייתה להוכיח לשומעיו, עד כמה הם טועים. על יסוד הבנה זו האמין אברהם שהלומד יכיר את הצורך בהרחבת ידיעותיו וישאף לתקן דרכו. בדרך זו, הכלי העיקרי של ההוראה הוא הויכוח. ולכן בתחילה התעמת אברהם מילולית עם בני שיחו וכך הוכיח להם את דלות ידיעותיהם ושטחיות הבנתם.

בסופו של דבר למד אברהם כי דרך זו אינה ראויה. אברהם מלא אמונה בכוחותיו החיוביים של האדם, עד כדי בקשת הרחמים הנועות על חוטאי סדום, מתוך תקווה שישבו מדרכיהם הרעות. כיוון שכך, דרכו של אברהם הייתה דרך של אהבה ונתינה, דרך חסד וצדקה, דרך המבוססת על רצונו הטוב והטבעי של האדם להודות למי שדאג לו ופרנסו. את הנטייה הטובה הזו, מסב אברהם לכיוון עבודת האלוקים.

ד. למי פונה המחנך?

כל מחנך פונה לקהל יעד מסוים, ומכוון אליו את השפעתו. לעתים מדובר בציבור שומעים סלקטיבי, מנופה (ניפוי טבעי או מכוון), והומוגני - ולעתים מיועדים דבריו לכל הציבור. אברהם שאף ללמד את כולם - כל העוברים והשבים, ללא ניפוי וסינון. אברהם אולי אף הגויים בכך שראה בלוט את תלמידו הקרוב, לוט זה שבחר לגור בסדום המושחתת. וגם את ישמעאל רואה אברהם באור חיובי מדי, וכשמבשר לו הקבי"ה על הולדת יצחק הוא מבקש "לו ישמעאל יחיה לפניך" (ברא' י"ז, יח). אפילו את אנשי סדום רואה אברהם כבעלי פוטנציאל חינוכי, ולכן מבקש רחמים עליהם. אלא שהקבי"ה, יוצר האדם, מבין את גבולותיו של החינוך והוא זה שמנחה את אברהם להגביל את "קהל שומעיו ותלמידיו", ולייחד את ממושיכי דרכו העיקריים. "והנה אברהם אבינו ע"ה היה חפץ מאוד להטות כל הברואים אליו ית' והשייית אמר לו ילך לך וכו' ואעשך לגוי גדול וכו' ואברכה מברכך וכו'. ואברהם אבינו ע"ה היה סבור כי נכון יותר להיות אומה נבחרת לו ית'... וכן בבחינת הדביקות בו ית' אי אפשר באופן אחר, רק שיהיה אומה נבחרת אליו יתברך... כי מקודם היה אברהם אבינו חוקר בדרך השכל לבוא אל האמת... ואחייך אומר לו השייית "לך לך" וכו'... והוא שייך רק לבני ישראל" (ישפת אמת", לך לך, תרל"ה).

בעקבות ההתערבות האלוהית, נערכת סלקציה בדורות הראשונים, ואברהם אינו זוכה להשפיע על באי העולם כולו באופן שווה, אבל מיד כשנולדים שנים עשר בני יעקב, שכולם ראויים להמשיך את מפעלי שלושת האבות - כל צאצאיהם נבחרים. החל מתקופת בני יעקב, נוצר עם ישראל שכולו מאופיין באמונה ובדביקות בה, ולכן כולו ראוי להתחנך בדרכו של אברהם אבינו!

"יחידושו [של א"י] בזה שהוא שורש לעם, ולא בזה שהוא אדם צדיק. אנשים צדיקים היו באנושות לפני אברהם וגם אחריו. למשל נח... חנוך, שם ועבר... מדוע רצוי לבחור עם שלם, כולל הרשעים שבקרבו, כדי להביא ברכה לאנושות? אפשר להציע רעיון מוצלח יותר לכאורה: להקים אגודה בינלאומית של האידאליסטים, שתהא מורכבת מאברהם אבינו ומכל האנשים הטובים והישרים מכל

עם ועם, וביחד הם יפעלו לטובת האנושות... אבל רבוננו של עולם לא קיבל את הרעיון הזה. מדוע? כי ליצור אנשים טובים וישרים שכל אחד מהם סגור במגדל השן שלו, זו אינה חכמה גדולה. החכמה היא ליצור עם צדיק, עם שפועל בתור עם, שעוסק בתעשייה, בחקלאות ובמסחר, המורכב מהשכבות העליונות של האינטליגנציה היותר גבוהה ועד לפרולטריון הנמוך ביותר... וזהו גם קידוש השם הגדול - אומה גדולה המקודשת בכל דרכי חייה, הרוחניים והגשמיים... עם אינו רק אוסף של אנשים יחידים. בין האנשים המרכיבים את העם יש חיים מיוחדים ויחסי גומלין המגלים את נשמת האומה, כאשר כל יחיד ויחיד יונק מאוצר ההווייה המשותפת. מדרגה מיוחדת זו של הופעות החיים מתחיל להתגבש עם הופעת אברהם אבינו" (הרב שלמה אבינר, טל חרמון, לך לך ד).

עם כולל בתוכו סוגים רבים ושונים של בני אדם, אשר לא כולם מתאימים להיות פילוסופים והוגי דיעות. דרכו של אברהם שייכת גם להם, מכוח היותם בניו. מתוך מהות אורגנית זו של העם, מתפשטת דרך חייו של אברהם - לעולם כולו: "כי מציון תצא תורה, ודבר ה' מירושלים" (ישעיה ב', ג). ולכן דווקא כשנולד יצחק - מניקה שרה את כל התינוקות (ב"מ פז, ע"א). אכן, במשך הדורות יכולים גם יחידים להצטרף אל בני אברהם, יצחק ויעקב - בזכות אברהם: "והוא יושב פתח האהל": פתח טוב פתחת לעוברים ושבים, פתח טוב פתחת לגרים" (בי"ר מ"ח, ח). מידותיו של אברהם, אהבתו ואמונתו, מולידות פירות, יוצרות ומפרות חיים.